

Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri

Fuat İstemi

Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017, 416 sayfa.

İslâmî ilimlerin teşekkül ettiği dönemde hadis usûlü, isnâd sistemini kullanan tarihçileri hadis tenkit ilkelerinden yararlanmaları noktasında etkilemiştir. Bu etkiden de anlaşılacağı üzere hadis ilmi dışında da dikkate alınan kritikerleri ile hadis usûlü rivayetlerin değerlendirmesinde genel kabul gören bir yöntem hâline gelmiştir. Yakın dönemde ise modern tarihî tenkit metodlarının hadisler üzerinde de kullanılması gerektiği savunulmaya başlanmıştır. Bu açıdan hadis ve tarih ilimlerinin ortaya çıkış, gelişim ve usûl açısından incelenmesi ve bunlar arasında bir mukayesenin yapılması, yeni metod önerilerinin değeri hakkında karar verebilmek için son derece gereklidir. Fuat İstemi'nin bu yazıda değerlendirilecek *Hicret Bağlamında Tarih ve Hadis Metodolojileri* isimli kitabı da söz konusu amaca matuf olarak hazırlanmıştır.

Fuat İstemi'nin doktora tezi olan bu eserde, yazarın ifade ettiği üzere disiplinler arası çalışmaların gerekliliğinin daha da belirginleştiği bir dönemde hadis ilmi ile tarih ilminin yöntemleri örnek olay olarak seçilen *hicret* bağlamında mukayese edilmektedir. Yazara göre muhaddislerin esasen rivayetlerin ahkâmıla ilgili yönlerine yoğunlaşmaları onların, aktardıkları hâdiseye ilgili zaman ve mekân, tarihsel bağlam ve kronolojinin tespiti noktasında tarihçilerde görüldüğü derecede bir hassasiyet göstermemelerine ve bu nedenle de hadisleri bağlamından koparmalarına sebebiyet vermiştir. Hadisçiler ve tarihçiler arasında görülen bu 'hassasiyet farklılığı'nın temel sebebinin, bu iki ilmin farklı yöntemlere sahip olmaları şeklinde açıklanıp açıklanamayacağı, incelenen çalışmada cevabı aranan esas soru olarak ifade edilebilir.

Bir giriş, üç bölüm ve bir sonuç bölümünden müteşekkil kitapla benzer minvâlde yapılan çalışmalar genel itibarıyla modern tarih usûlü ile hadis usûlünün mukayese edilmesi şeklinde gerçekleştirildiğinden yazar bu çalışmada hadis ilmi ile siyer ve megâzî ilminin usûllerini karşılaştırmayı tercih etmiştir. Eserin giriş bölümünde içerik ve yöntemden bahsettikten sonra yazar, hadis ve tarih ilimlerinin tarihî gelişiminden söz etmektedir. Buna göre İslâmî ilimlerin ana bilim dalları olarak ayrışmadığı hicrî birinci yüzyılda hadis ve siyer ilimleri de birbirleriyle iç içe şekillenerek gelişmeye başlamış, bu dönemdeki âlimler de tek bir alanda mütehassıslaşmak yerine aynı anda gerek hadisçi gerek tarihçi gerekse bunlara ilâve olarak dil, tefsir ya da fıkıh gibi diğer alanlarda da uzmanlar olarak temâyüz edebilmiştir. Bu dönemde sahâbe ve kibâr-ı tâbiün bir yandan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) söz, fiil ve takrirlerini aktarırken aynı anda onun siyer ve megâzisine dair rivayetleri de nakletmişlerdir. Ancak yine bu dönemde

ifade edildiği üzere ilimler henüz müstakilleşmediği için söz konusu ilimlerin kendilerine has yöntemlerinden bahsetmek mümkün değildir. Nitekim hadislerin tedvîn edilme sürecinde hadis ve siyerle ilgili rivayetler birlikte toplanmıştır.

Hadis ilminin gelişimi bağlamında hadislerin kitâbeti, hicrî birinci asrın sonlarında isnâd kullanımının başlaması, ikinci asırda hadislerin tedvini ve bunu müteakiben tasnifi gibi yaygın şekilde bilinen süreçlerden bahseden yazar, hicrî ikinci yüzyılda yapılan siyer ve megâzî çalışmalarının daha sonraki devirlerde ortaya çıkacak tarih eserlerinin ilk nüveleri olduğu kanaatindedir. Bu bakımdan da İslâm'da tarih ilmini hadis ilminden neşet eden ve onun metodlarından yararlanarak gelişen bir ilim dalı olarak tavsif etmektedir. İkinci asırda hadis ve siyer eserlerinin gelişim sürecinin paralellik arz ettiğini belirten yazar, bu dönemde gerek hadis gerekse siyer kaynaklarında isnâdların tam olarak zikredilmediğine ve birçok munkatı rivayetinin yer aldığına dikkat çekmektedir. Bu noktada yazarın dile getirdiği bu durumun hadis ilminin sistemleşmesi ile alâkalı olması nedeniyle aslında son derece tabii olduğu belirtilmelidir. Zira isnâd kullanımının yerleşik hâle gelmesi; isnâdın sorulması, isnâdın sistemli olarak istenmesi ve muttasıl isnâdın sistemli olarak talep edilmesi şeklinde ifade edilebilecek aşamalardan geçtikten sonra gerçekleşmiş, bu nedenle de muttasıl isnâdın aranmadığı ilk dönem eserlerinde munkatı rivayetler elbette yer almıştır.

Tarih ilminin gelişimi bağlamında ise öncelikle Arapların İslâmiyet'ten önceki tarih anlayışlarının İslâm tarihçilerini etkilemiş olabileceğinden söz eden yazar, sahâbenin birbirlerine naklettiği siyer ve megâzî rivayetlerini tarihe dair ilk çalışmalar olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda yazar hadislerin yeri ve zamanı geldikçe nakledilmesine karşın, siyer ve megâzîye dair rivayetlerin birçok sohbet meclisinde konu edildiği, siyer ve megâzî naklinin hadis naklinden daha fazla ilgi çektiği kanaatindedir. Sahâbenin aktardığı siyer malzemesinin tâbiûn nesli tarafından konulara veya kronolojiye göre yazılması suretiyle de ilk siyer ve megâzî kitapları ortaya çıkmıştır. Diğer ilimlerde görüldüğü gibi hicrî ilk üç asırda tarihe dair bilgiler de isnâdları ile kaydedilmiş, hicrî üçüncü asırda kendi özel kimliğine kavuşan İslâm tarihçiliğinde bu asrın sonundan itibaren uzun senetleri zikretmek yerine kaynağa atıf yapmak yeterli görülmüş, sonraki yıllarda isnâdı kaydetmek tamamen terk edilmiştir. Nitekim hicrî dördüncü yüzyıl İslâm tarihçilerinin, hadisçilerin usûl ve yöntemlerinden uzaklaştıkları ve isnâdı tamamen terk ettikleri bir dönem olarak dikkati çekmektedir.

İslâm tarihi ve özellikle de siyer ve megâzî ilminin gelişimini özetledikten sonra bu ilmin metodolojisini ele alan yazar, hadis usûlüne dair sistematik eserlerin bile hicrî dördüncü ve beşinci yüzyıllarda yazıldığını göz önünde bulundurarak hadis ilminden neşet eden İslâm tarihinin usûlüne dair ilk dört asırda herhangi bir çalışmanın bulunmadığını belirtmektedir. Bu bağlamda İslâm

tarih metodolojisi ile ilgili ilk müstakil eserin Kâfiyecî (ö. 879/1474) tarafından yazıldığı da yazar tarafından ifade edilmiştir. Giriş bölümünde son olarak hadis ile siyer ilimlerinin ortaya çıkışına dair siyerin önce, hadisin sonra ortaya çıktığı; siyerin, hadisin yan dalı olarak hadisle aynı zaman diliminde geliştiği; siyer ve hadisin birbirlerinden bağımsız şekilde teşekkül ettikleri şeklinde üç farklı görüşün bulunduğunu kaydeden yazar, bu görüşleri delilleri ile birlikte açıkladıktan sonra ikinci görüşü tercih ettiği belirtmiştir.

Giriş bölümünü hitama erdirdikten sonra birinci bölümde yazar, hadis ve tarih ilimlerinin usüllerini; 'amaç ve konuları', 'kaynakları', 'rivayetleri kabul şartları', 'telif', 'zaman ve mekân tespitine verilen önem' ve 'bağlam yani olay örgüsüne verilen önem' şeklinde altı ana başlık çerçevesinde mukayese etmektedir. Bu meyânda yazar, hadislerin anlaşılması değil de, rivayeti ile ilgili kurallardan bahseden hadis usûlünün konusunu râvi ve isnâd; amacını ise hadislerin sahihini sakiminden ayırmak olarak takdim etmiştir. Hadis usûlü ile ilgili olarak yazar ayrıca, bu ilmin ortaya koyduğu kabul ve ret metotlarının hadislerin tedvininden sonra sistemleştiğini, esasen hadis usûlünün, hangi hadisi hangi sâikle eserlerine aldıkları ya da almadıkları yazarları tarafından açıkça belirtilmeyen ilk hadis eserlerindeki rivayetlerden hareketle belirlenmeye çalışıldığını ifade etmiştir.

Hadis ilmi ile siyer ilminin konusunun genel anlamda Hz. Peygamber olması bakımından ortak olduğuna işaret eden yazar, siyer ve megâzî ilminin konusunu Hz. Peygamber'in hayatı ve bu çerçevede cereyan eden meseleler; amacını ise bu meselelerin kronolojik olarak aktarılması şeklinde açıklamıştır. Yazara göre hadisçiler bir olayın sadece hüküm veya dinî mesaj içermesi ile ilgilenirken tarihçiler aynı olayı bütün yönleriyle ve tüm ayrıntılarıyla tespit etmeye yoğunlaşmışlardır.

Kaynakları açısından hadis ve tarih ilimlerinin mukayesesi bağlamında İstemi, hadisçilerin esas kaynaklarının râviler olması nedeniyle onların yazılı kaynaklardan yararlanıp yararlanmadıkları veya ne ölçüde yararlandıkları meselesinin hadislerin kitâbeti hakkındaki tartışmalarının gölgesinde kaldığını ifade etmektedir. Aslında bu noktada hadisçilerin yazılı kaynakları kullanıp kullanmaması meselesinin kitâbete dair tartışmaların gölgesinde kaldığını değil, bizzat bu tartışmalarla alakalı olduğunu söylemek daha doğru olabilir. Zira kullanılan yazılı kaynaklar aynı zamanda hadislerin ilk dönemlerden itibaren yazıldığına da bir kanıtı olarak dikkati çekmektedir. Ancak söz konusu yazılı kaynakların ne kadar kullanıldığının da ayrıca cevabı aranması gereken bir soru olduğu açıktır. Hadis ilmi ile ilgili olarak ilk dönemde yazılı rivayetten ziyade şifâhî rivayetin yaygın olduğunu söyleyerek bir vakıayı dile getiren eden yazar, bir yandan da bazı âlimlerin hadislerin yazılmaması yönünde kanaat beyân etmeleri ve bazı hadis sahifelerinin imha edilmesinden yola çıkarak ilk

dönemlerde muhaddislerin yazılı belgelere gereken önemi vermediği sonucuna ulaşmaktadır. Burada kullanılan yazılı belgelere 'gereken önemi vermeme' ifadesi ile bu belgelere gereğinden fazla önem verme arasında ince bir çizginin olduğunu belirtmek yerinde olacaktır. Zira söz konusu ilk dönemde yazarın bizzat kendisinin de teslim ettiği üzere şifâhî rivayet yaygın olduğundan, yazılı kaynağın şahitliğinden ziyade râvilerin şahitlikleri tercih edilmiştir. Bir başka ifadeyle yazılı bir kaynak bulunduğu bu kaynak olduğu gibi kullanılmamış, bilakis kaynağın geldiği kanallar ve râviler mutlaka sorgulanmıştır. Ancak elbette ki bu durum, yazılı kaynakların tamamen değersiz görüldüğü anlamında da asla gelmemektedir. Esasen hadislerin rivayeti bağlamında yazılı hadis kaynakları ile şifâhî rivayetlerin birbirlerini destekleyen unsurlar olarak takdim edilmesi daha isabetli bir tavır olacaktır.

Yazarın belirttiğine göre hadis ilmi ile tarih ve özelde de siyer ilminin kaynakları genellikle ortaktır. Ancak İslâm tarihi yazarları Emevî ve Abbâsî dönemlerinde divan kayıtları ve arşiv belgeleri gibi yazılı kaynaklardan istifade etmişlerdir. Bu tür arşiv belgelerinin Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme ait olmadığı takdirde hadisçiler nezdinde bir değer ifade etmeyeceği açıktır. Ayrıca İslâm tarihçileri olayı bizzat yaşayan veya olaya tanıklık eden kişiyle doğrudan görüşerek konu hakkında bilgi edinmeye çalışırken, hadisçiler her ne kadar ilk râviye ulaşma gayreti içerisinde olsalar da İslâm tarihçileri gibi her râviden gelen bilgileri kabul etmedikleri, yalnızca güvenilir râvilerin rivayetlerini aldıkları için tarihçilerden farklılık arz etmektedirler.

Rivayetleri kabul açısından hadis ve tarih usüllerinin mukayesesi bağlamında hadis tenkidi ile tarih tenkidine değinen yazar hadis tenkidi yönteminin râvî ile ilgili ve metin ile ilgili tenkitler şeklinde iki kısımdan müteşekkil olduğunu, ancak genellikle râvinin güvenilirliği ispatlandığı takdirde rivayetin de güvenilirliğinin sağlandığı kanaatinin hâkim olduğunu ifade etmiştir. Öte yandan tarih tenkidinin de tıpkı hadis tenkidi gibi sened ve metinden müteşekkil iki kısımda ele alınması gerektiğini belirten Kâfiyecî ve talebesi Sehâvî (ö. 902/1497), tarih ilminin hadis ıstılahları ve hadis ilimleri çerçevesinde tetkik edilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Hadis ve İslâm tarihinin rivayetleri tenkit usüllerini modern tarih tenkidi metoduna göre değerlendiren yazar, genellikle sened tenkidine dış tenkit, metin tenkidine ise iç tenkit denildiğini ifade etmiştir. Bilindiği üzere özellikle modern dönemde Müslümanlara yöneltilen metin tenkidi yapımadıkları şeklindeki ithamlar onları, kendilerinin de metin tenkidi yaptıklarını kanıtlayıcı gayretine girmeye sevk etmiştir. Eğer metin tenkidi ile kastedilen; günümüzde metin tenkidi denilince akla ilk gelen arz yani içerik tenkidi ise hadisçilerin bunu nadiren yaptıkları ve bu işlemi fıkıhçıların işi olarak gördükleri ortadadır. Ancak

metin tenkidinden kasıt Batı'da uygulandığı şekliyle *text criticism* ise metinleri karşılaştırmak, hadisin soy ağacını çıkarmak, râvilerin kelimelerinin doğru olup olmadığını tespit vb. durumlarda da görüleceği üzere hadis âlimlerinin bunu yaptıkları açıktır. Ancak yazarın da isabetli şekilde tespit ettiği üzere metin tenkidinin iç tenkit, sened tenkidinin ise dış tenkit olarak takdim edilmesi tarih metodolojisine uygun bir tavır olmayacaktır. Zira tarih tenkidinde sened/râvi ile ilgili tenkitler olumsuz iç tenkit başlığı altında incelenmekte, belgelerin sıhhatine yönelik tenkitler ise dış tenkit kapsamında değerlendirilmektedir.

Rivayetleri kabul açısından hadis ve tarih usûllerini karşılaştırırken meseleyi tarihçilerin iç ve dış tenkit sınıflandırması çerçevesinde izaha devam eden yazar, yazılı hadis belgeleri bulunduğu takdirde muhaddislerin bu kâğıtları ve hadislerin yazılmasında kullanılan mürekkebi incelemeye tâbi tuttuklarına dair örnekler zikretmekte ve modern tarih ilminin imkânlarının bulunmadığı bir dönemde yaptıkları bu işlemin tarih metodolojisindeki dış tenkide karşılık geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca yazar, siyer ve megâzî yazarlarının hadisçilerin yaptığı gibi belgenin kâğıt ve mürekkebine bakarak sıhhatini tespit etme şeklinde bir çabalarının bulunduğunu söylemenin zor olacağını da belirtmiştir. Yazara göre ilk dönem İslâm tarihçilerinin kullandıkları yazılı belgelerin sıhhati ile ilgili titiz bir araştırma yapma endişesi taşımayışlarının nedeni, o dönemde bugünkü kadar hassas ve eleştirel bir tarihçilik anlayışının mevcut bulunmayışındır. O dönemden bugüne değişen şartlar çerçevesinde artık modern devrin İslâm tarihçileri ilk dönem İslâm tarihine ait belgeleri, modern tarih metodolojisinde dış tenkit kapsamında değerlendirilen 'carbon 14' ve 'microprobe analysis' gibi yöntemlerin yanı sıra arkeolojiden de yararlanarak incelemelidir.

Modern tarih usûlündeki olumsuz iç tenkit, hadis usûlündeki sened tenkidine denk gelmektedir. Hadisçiler, İslâm tarihçilerini genellikle hiç sened zikretmedikleri, sened zikrettikleri durumlarda ise bunun genellikle munkatı olduğu, bunların yanı sıra zikrettikleri isnâdlarda yer alan râvilerin güvenilir olmadığı gibi gerekçelerle tenkit etmişlerdir. Ancak tarihçilerin de hadisçiler gibi senede önem vererek isnâd tenkidi yaptığı görüşüne kâil olarak yukarıda zikredilen iddiaların tam tersi kanaate sahip kimseler de bulunmaktadır. Bu noktada tarihçilerin isnâda önem verip vermediği hususunda muhtelif görüşleri serd eden yazarın, konu ile ilgili olarak İbn Haldûn'dan (ö. 808/1406) naklettiği görüş dikkat çekicidir. İbn Haldûn'a göre tarihçilerin cerh ve ta'dil metotlarını kullanmaları tarihî rivayetler için yeterince sağlıklı bir yöntem olmayacaktır. Zira tarihî bir hâdisenin doğru olup olmadığı toplumsal hayatın karakteri ve doğasının bilinmesi ile anlaşılabilceğinden, ortada gerçekleşmesi imkânsız bir hâdise varsa bu durumda râvilerin araştırılmasına zaten gerek kalmayacak, bu da seneden önce metnin araştırılmasının gerektiği hakikatini ortaya koyacaktır.

Rivayetlerin sıhhati noktasında hadis eserlerindeki rivayetlerin tarih eserlerinde yer alanlardan daha sahih olduğunu belirten yazar, hadis eserlerini kendi içlerinde de değerlendirerek bir hadis eserinde ahkâma dair rivayetlerin siyer ve megâzîye dair rivayetlerden daha sahih olduğu şekilde bir iddianın da bulunduğunu kaydetmiştir. Gerek tarihçilerin haberleri kabul hususunda hadisçiler kadar müteşeddî davranmamalarının gerekse aynı hadis eserindeki siyer rivayetlerinin ahkâm rivayetleri kadar sahih olmamasının nedeni tarihî rivayetlerin şer'î hüküm ihtiva etmemeleri olarak açıklanmıştır. Nitekim muhaddisler de isnâdında inkıta bulunan rivayetleri delil kabul etmemelerine karşın bu rivayetleri tarihî haberler için delil olarak kullanmaktan çekinmemiş, yani ahkâm dışındaki tarihî rivayetler konusunda tarihçiler gibi müsamahakâr bir tavır sergilemişlerdir.

Olumsuz iç tenkidin ikinci safhası olan metin tenkidi ise nakledilen bilgilerin doğruluğunun araştırılması manasında kullanılan bir kavramdır. İlk dönem siyer ve megâzî yazarları fazla bilgiye ulaşma ve eldeki her türlü bilgiden bir şekilde yararlanma arzusuyla zayıf ve uydurma haberler nakledebilmişlerdir. Yazar bu noktada, tarihçinin görüşünü temellendirmek maksadıyla âtil vaziyette duran mevzu haberlerden faydalanmasının bir zorunluluk olduğu şeklinde bir iddianın bulunduğunu da nakletmektedir. Ancak tarihçinin bir olayı bütün yönleriyle ve olanca teferruatıyla nakletme gayesi nedeniyle zayıf rivayetlere başvurabileceği kabul edilse dahi, boşlukları doldurmak maksadıyla mevzu rivayetlerin kullanımı için aynı müsamahanın gösterilmesinin, tarihin yanlış ve gerçek olmayan bilgilerle inşa edilmesi anlamına gelebileceği de göz ardı edilmemelidir.

Olumsuz iç tenkit bağlamında râvi güvenilirliklerinin incelenmesi meselesini ele alırken ilk dönem siyer eserlerinin hadis eserlerinden farklılık arz ettiği bir başka noktayı da, bu eserlerin yazarlarının ihtiyaç duydukları durumlarda Ehl-i kitap'tan ve Müslüman olmayanlardan haber nakledebildikleri şeklinde belirleyen yazar, bu durumun sebebini hadis ve tarih ilimlerinin metodoloji farklılığı olarak açıklamaktadır. Bunların dışında yazar, mürüvvetsizlik ile ithâm edilen râvilerden, meçhul râvilerden, yalancı veya yalancılıkla itham edilen râvilerden, bid'at ve fasıklıkla itham edilen râvilerden ve çocuklardan rivayet hususunda her iki ilmi karşılaştırmış, bu durumlarda hadis ilminin daha titiz, tarih ilminin ise çok daha mütesâhil davrandığını örnekleriyle ortaya koymuştur. Bu bağlamda tarihçilerin bu tür râvilerden hadis nakletmekten kaçınmaları hâlinde, onların da muhaddisler gibi kronolojiden uzak, sebep sonuç ilişkisi bulunmayan, bağlamı olmayan rivayetler serd etmek durumunda kalacaklarını ifade eden yazarın bu sözlerinden hareketle bu râvilerden alınan rivayetlerle oluşturulan bir kronoloji ya da bağlamın ne derece gerçek olduğu sorusu da akla gelmektedir.

Hadis ve tarih ilimlerinin mukayesesine 'telfik' başlığı çerçevesinde devam

eden yazar, hadisçilerin esasen telif yapmayı hoş karşılamamakla birlikte sika râvilerden gelen bazı telifleri kabul ettiklerini, Buhârî’de yer alan ifk hâdisesi rivayetinin de bu hususta iyi bir örnek teşkil ettiğini belirtmektedir. Ancak hadisçilerin telif uygulamasının tarihçiler gibi bir konu hakkındaki bütün rivayetleri toplayarak bir olay örgüsü kurma şeklinde gerçekleştirilmediği, yalnızca lafız ve manaları birbirine yakın birkaç hadisin isnâdının ya da metnin birleştirilmesinden ibaret olduğu da yazar tarafından ayrıca ifade edilmiştir.

Hadis ve tarih metodolojilerinin mukayesesi bağlamında hadisçilerin ahkâma yoğunlaşmaları nedeniyle rivayette zaman ve mekân tespiti ile olay örgüsünün kurulmasına fazla değer vermediklerini belirten yazar, tarihçilerin ise esas işlerinin zaman ve mekân tespiti ile olay örgüsü kurmak olduğunu söylemektedir. Ancak bu noktada hadisçilerin amacının sadece itikâdî ya da amelî hüküm ortaya koymak olarak takdim edilmesinin onların amacını kısmen sınırlandırdığı, bu durumun muhaddislerin özellikle *câmi’* türü eserlerde ahkâm dışında yer alan bâb başlıkları altında naklettikleri rivayetleri eserlerine alma amaçlarının göz ardı edilmesi anlamına geleceği söylenebilir. Bunların dışında yazar, muhaddislerin genellikle yaptıkları *ihtisâr* ve *taktî*’lerin rivayetleri bağlamından kopardığını, hadislerin doğru şekilde anlaşılmasının en iyi yolunun o konudaki bütün rivayetleri birlikte değerlendirmek olduğunu söylemektedir. Nitekim bu yöntem hadisçilerin rivayetlerde illetin tespitinde kullandıkları mühim bir yöntemdir. Ancak muhaddislerin bir hadisin bütün tariklerini bir araya getirmedeki amaçları tarihçilerde olduğu gibi bağlam oluşturmak değil, hadisin sıhhatini pekiştirmektir.

Birinci bölümde yukarıda özetlendiği şekilde tarih ve hadis ilimlerinin usûl bakımından mukayeselerini yapan Fuat İstemi, ikinci bölümde hicret rivayetlerinin hadis ve ilk dönem siyer kaynaklarında yer alan tariklerinden hareketle iki farklı metin inşâ etmiş ve serd ettiği bu rivayetlerden problemleri gördüklerini isnâd açısından incelemeye tâbî tutmuştur. Yazar, hadis kaynaklarına göre inşâ edilen hicret metni ile siyer kaynaklarına göre inşâ edilen hicret metnini kaydettikten sonra, iki metin arasındaki farklı/ihtilâfın vâki olduğu noktaları tespit ederek bu rivayetlerin isnâd analizini yapmıştır. Söz konusu ihtilâflı noktaların hadis ve siyer kaynaklarında farklı tarih-zaman ifadelerinin yer aldığı rivayetler ya da siyer kaynaklarında yer almasına rağmen hadis kaynaklarında yer almayan *dâru’-nedve* ile ilgili rivayetler gibi başlıklar şeklinde tespit edilerek incelenmesi konunun daha iyi aktarılmasına ve daha net anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır.

Eserin üçüncü bölümünde ise yazar hicret rivayetlerini muhtevaları açısından değerlendirirken, rivayetler arasındaki muhteva benzerlik ve farklılıklarını tespit edebilmek için rivayetleri hicret esnasında yaşanan olaylara göre sınıflandırarak incelemiştir, bu da tıpkı ikinci bölümde olduğu gibi meselenin

daha rahat kavranmasına imkân sağlamıştır. Bu bağlamda yazar tarihçi ve hadisçilerin hicret hâdisesinde hangi noktaları neden ön plâna çıkardıklarını da tespit etmeye çalışmıştır.

Sonuç olarak hadis ve İslâm tarihi ilimlerinin amaç ve yöntemleri bakımından farklılık arz etmeleri nedeniyle her ilmi kendi amaç ve yöntemleri bağlamında değerlendirmek gerektiği kanaatini paylaşan yazar, yukarıda da ifade edildiği üzere naklettikleri rivayetlerin şer'î hükümlerle alâkalı olmaması nedeniyle İslâm tarihçilerinin daha mütesâhil davrandıklarını, muhaddislerin ise ahkâma dair rivayetlerin naklinde müteşeddid bir tavır sergilerken, siyer ve megâzî ile ilgili rivayetlerde ahkâm rivayetlerine nazaran daha mütesâhil davrandıklarını belirtmektedir. Yazara göre İslâm tarihi kaynaklarına başvurmadan sadece hadis kaynaklarından hareketle Hz. Peygamber'in hayatının yazılması mümkün değildir. Zira hadis kaynaklarındaki rivayetler bağlamından ve tarihî kronojisinden koparılmış olduklarından boşlukları doldurmak ancak tarih kaynaklarının araştırılması ile mümkün olacaktır. Her iki ilmin de karşılıklı ilişki içinde olması gerektiğini savunan yazara göre, tarih kaynaklarında yer alan rivayetlerin sıhhatini tespit için bunların hadis kaynaklarında da bulunup bulunmadığına bakılmalı, orada da mevcut olduğu takdirde rivayetler sened ve metin tenkidi yapılarak mukayese edilmelidir. Yazar sonuç itibarıyla bu iki ilmin birbirinden ayrılamayacağını ve yapılacak bilimsel çalışmaların mutlaka her iki ilimden de istifade etmesi gerektiğini belirtmiştir.

Gerçekten de yazarın bu çalışmasında kullandığı yöntem bir konuya iki farklı metodolojiden bakmanın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymuştur. Bu noktada yazarın yaptığı isnâd analizleri ile metin analizleri son derece önemli olmakla birlikte, rivayetin râviye âidiyetinin farklı isnâd ve metinlerin mukayesesiyle belirlenmeye çalışıldığı isnâd-metin analiziyle incelenen rivayetlerin târihîliğinin daha kesin şekilde ispatlanmasının mümkün olduğu söylenebilir. Her ne kadar hicretle ilgili rivayetlerin sayıca çokluğu rivayetlerin tamamının isnâd-metin analizini güçleştirse de, yapılacak benzer çalışmalarda bu hususa da dikkat edilmesi isabetli olacaktır. Bunun dışında eserde hadis usûlü ile tarih usûlünün mukayesesi esnasında başvurulan hadis usûlü kaynakları arasında genellikle klasik hadis usûlü eserlerinin bulunmayışı özellikle dikkati çekmektedir.

Uzun soluklu bir çalışmanın sonucu olduğu açıkça görülen bu eserin giriş kısmında ve her bölümün başında takip edeceği metoda dair kısa girizgâhlar yapan yazar, bu yöntemiyle konuların daha kolay şekilde takip edilmesini sağlamıştır. Tarih ve hadis ilimlerinin usûllerini mukayeseli şekilde incelemek isteyen herkesin mutlaka istifade etmesi gereken eser, aynı zamanda bu alanda yapılabilecek başka çalışmalar için de bir örnek teşkil etmektedir. Son olarak eser

okunurken yazarın hadis ilmi ile mukayese ettiği tarih ilminin özelde siyer ve meğazî ilmi olduğunun dikkatten kaçırılmaması gerektiğini hatırlatmak yerinde olacaktır.

Hatice Karadeniz

(Arş. Gör., Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı)